

Kur'an'ın Ahlâkî Tekâmül Yöntemi

Hasan Keskin | 0009-0001-5495-0306 | hasan_keskin15@erdogan.edu.tr

Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Trabzon, Türkiye

Muhammet Yılmaz | 0000-0001-8766-1183 | muhammet.yilmaz@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Rize, Türkiye

ROD ID: 0468j1635

Öz

Çalışmamız, Kur'an'ın ahlâkî tekâmül yöntemini detaylı bir şekilde ele alarak, Kur'an ahlâkının temel prensiplerini ve bu prensiplerin insana kazandırılmasında uyguladığı stratejiyi incelemektedir. Bu makale; fitrattan uzaklaşarak zamanla yozlaşmış olan ahlâkî yapıyı, evrensel özelliğiyle yeniden güncelleyecek potansiyele sahip Kur'an'ın ahlâk algısı ve amacını ele almaktadır. Aynı zamanda Kur'an'ın ahlâkî tekâmül yöntemini analiz ederek, Kur'an ahlâkının insanın olgunlaşmasına olan etkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Kur'an'ın içerdiği ahlâkî prensiplerin, bireyin karakter gelişimine ve toplumsal ahlâkın sağlanmasına yönelik rolünü açıklamayı hedeflemektedir. Makalede, Kur'an'ın ahlâkî tekâmül metodolojisini anlamak ve analiz etmek amacıyla literatür taraması, konuyla ilgili âyetlerin incelenmesi ve tefsir çalışmalarını içeren kapsamlı bir yöntem benimsenmiştir. Bu bağlamda, makale, Kur'an'ın ahlâkî tekâmül stratejisini sistematik bir şekilde ortaya koyarak insan davranışlarındaki ahlâkî gelişimi açığa çıkaracak bir yaklaşım sergilemiştir. Bu süreçte Kur'an'ın, bireyleri hedeflediği ahlâkî olgunluğa kavuşturmak için uzun soluklu bir yol haritası çizerek adım adım ilerleme yöntemini uyguladığı gözlenmiştir. Kur'an'ın iyi ve kötüyü tanıtmaya, güdüleme, örnekleme gibi yöntemlerle tadrîcen bir değişim stratejisiyle toplumun tekâmülünü gerçekleştirme çabası ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Bu yöntemle ümitsizliğe kapılmama, bağışlanma, ahiret inancının toplumu motive etmesi ve güzel ahlâk kazandırma konularının etkili olarak kullandığı gözlenmiştir. Bu süreçte Kur'an'ın örnekleme sistemini tadrîcî bir yöntem kullanarak hedeflediği kâmil ahlâka ulaştıracak fikrî alt yapıya zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda, Kur'an'ın bireylerde meydana getirdiği değişimden hareketle sadece geçmişte değil her dönemde moral değerleri yükselen, ideal bir toplum oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an, Ahlâk, Tadrîcîlik, Strateji.

Atıf Bilgisi

Keskin, Hasan – Yılmaz, Muhammet. "Kur'an'ın Ahlâkî Tekâmül Yöntemi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 371-397.

<https://doi.org/10.33718/tid.1375537>

Geliş Tarihi	: 13.10.2023
Kabul Tarihi	: 11.12.2023
Yayın Tarihi	: 31.12.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışma Prof. Dr. Muhammet YILMAZ danışmanlığında devam eden “Câhiliye Ahlâkı’ndan Kur’an Ahlâkı’na Değişim ve Dönüşüm” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye, 2023) Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Yazar Katkıları	: Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Morality Development Method of the Qur'an

Hasan Keskin | 0009-0001-5495-0306 | hasan_keskin15@erdogan.edu.tr

Ministry of National Education, Teacher, Trabzon, Türkiye

Muhammet Yılmaz | 0000-0001-8766-1183 | muhammet.yilmaz@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Rize, Türkiye

ROD ID: 0468j1635

Abstract

Our study examines the ethical development method of the Qur'an, analyzing the principles of Quranic ethics and the strategies it employs in instilling these principles in individuals. This article delves into the ethical purpose of the Qur'an to rejuvenate the deteriorated moral structure over time with its universal characteristics. Simultaneously, it aims to enlighten the impact of the Quranic ethical development method on human maturation by analyzing the ethical principles in the Quran. Furthermore, it aims to elucidate the role of these principles in individual character development and the establishment of societal ethics. The article adopts a methodology, including literature review, examination of relevant verses, and analysis of commentaries, to analyze the Qur'an's methodology. Thus the article presents the Quranic strategy, revealing an approach that unfolds the moral development in human behavior. Throughout this process, it observes the Quran's roadmap to guide individuals towards ethical maturity step-by-step. The study identifies that the Quran employs a gradual change strategy, introducing concepts of good and evil, motivation, and exemplification to achieve the societal development. It is noted that the Quran effectively utilizes methods such as dispelling despair, encouraging forgiveness, motivating through belief in the afterlife, and instilling good morals. The Quran is found to lay the conceptual groundwork with a gradual method leading to the desired virtuous ethics. In conclusion, based on the transformative impact it has on individuals, this research reveals that the Qur'an aspires to elevate moral values not only in the past but in every era, aiming to create an ideal society.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Moral, Gradualism, Strategy.

Citation

Keskin, Hasan - Yılmaz, Muhammet. "The Morality Development Method of the Qur'an". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 371-397.

<https://doi.org/10.33718/tid.1375537>

Date of Submission : 13.10.2023

Date of Acceptance : 11.12.2023

Date of Publication : 31.12.2023

- Peer-Review : Double anonymized - Two External
- Ethical Statement : This article is extracted from my doctorate dissertation entitled “Change and Transformation From Jahiliyya Ethics to Qur'anic Ethics”, supervised by “Prof. Dr. Muhammet YILMAZ (Ph.D. Dissertation, Rize Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Türkiye, 2023)
- It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Plagiarism Checks : Yes - iThenticate
- Author Contributions: Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
- Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
- Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
- Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Yeryüzünün halifesi olan insana, Hz. Âdem'den itibaren ilâhî yönlendirmelerle rehberlik edilmiştir. Bu yönlendirmelerin sonucusu ve evrensel hitap olan Kur'an'ın ana konuları arasında yer alan ve insanlığın da muzdarip olduğu sorunlardan biri ahlâkî değerlerden uzak bir yaşamın hâkim olmasıdır. Bu konuda teorik olarak sayısız çalışmalar yapılmasına rağmen birey ve toplum açısından ahlâkî zaafiyetin varlığı bir realitedir. Dolayısıyla kâmil bireylerden oluşan ideal bir toplum oluşturmada önem arz eden ahlâk sorunsalı, hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Bu makalede “Kur'an ahlâkî” terimi ile “güzel ahlâk/mekârimü'l-ahlâk” kastedilmiş ve bu bakış açısıyla ahlâkî değerlendirmeler ele alınmıştır. Ahlâk; akıl, irade ve sorumluluk sahibi insanı muhatap alan Kur'an'ın ana konularının başında gelmektedir. Bu nedenle Kur'an, ilk muhatapı olan Câhiliye toplumunun sahip olduğu yaşam tarzı ve ahlâkî yapı üzerinde durmuştur. Yeni bir dünya görüşü, kendine özgü düşünce ve yaşam tarzı sunan Kur'an, özelde Mekkelilerin yaşam tarzını değiştirmeyi hedeflerken¹ genelde bireylerde meydana getirdiği değişimden hareketle örnek bir toplum oluşturmayı kurgulamıştır. Kur'an, kâmil insan yetiştirmek için bireyin ahlâkî gelişimine önem veren uygulamalarla ve bir metodoloji çerçevesinde istenilen amaca ulaşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Kur'an, yirmi üç yıllık peygamberlik sürecinde başta Hz. Peygamber olmak üzere tüm peygamberlerin şahsî örnekliğini insanlığa model olarak sunmuştur. Özellikle de Hz. Peygamber'in samimiyeti, güvenilirliği, kulluğu, takvâsı, sabrı, metaneti, gayreti ve şahsi olgunluğu, kısacası kâmil özelliklere sahip olması toplumun tekâmülünde etkili olmuştur.² Kur'an ve Hz. Peygamber rehberliğinde eğitilen bu topluma ve toplumu oluşturan bireylerin somut vasıflarına değişik âyetlerde işaret edilmiştir.³

Kur'an, Yüce Allah'tan gelen son kutsal kitap olarak Müslümanların yaşamında rehberlik eden en önemli kaynaktır ve ahlâkî değerlere vurgu yaparak insanların manevi gelişimine yönelik önemli yönergeler sunmaktadır. Bu kutsal metin, insan davranışlarını düzenlemek, etik ilkeleri öğretmek ve toplumsal düzenin temelini oluşturmak amacıyla ahlâkî prensipleri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda Kur'an ahlâkına dair birçok müstakil eser kaleme alınmıştır.⁴ Bu eserlerde, Kur'an'ın ahlâkî tekâmülde takip ettiği yol ve yöneme

1 Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 16.

2 Lokman Bedir, “Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'”, *İslam ve Yorum III Din Bilim ve Medeniyet* (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına), ed. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2/322.

3 el-Bakara 2/207; Âl-i İmrân 3/110, 195; el-Fetih 48/29.

4 Kitap ve tez olarak hazırlanan bu eserlerden bir kısmı şunlardır: Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerime Göre Ahlâk Esasları* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980); Abdullah Draz, *Kur'an Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel-Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002); M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1993); İlhami Güler, *İman-Ahlâk İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); İlhami Güler, *Kur'an'ın Ahlâk Metafizikliği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015); Lütfi Doğan, *Sünnetin Işığında İslâm Ahlâkı'nın Esasları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022); Rabia Soyucak, “Ahlâkî Değerlerde Evrensellik ve Değişme Sorunu” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011); Hamza Yazıcı, “Kur'an'da İman-Ahlâk İlişkisi” (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999); Mustafa Yücel Şaraldı, “Nass-Olgu Diyalektiği Bağlamında Tedricilik ve Tencim”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023); Fatih Karazeybek, “Kur'an'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı” (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Özkan Kılbaş, “Kur'an'da Evrensel Ahlâk İlkeleri” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Fatma Abacı (Yılmaz), “Kur'an Kissalarının Ahlâkî Boyutu” (İstanbul: Marmara

değnilmiş olmakla birlikte, incelememiz neticesinde tam anlamıyla bu konuya odaklı bir çalışmanın yapıldığı izlenimi oluşmamıştır. Ayrıca yaptığımız araştırmada “Kur'an'ın Ahlâkî Tekâmül Yöntemi” başlığı altında müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla makale boyutunda ele alınan bu çalışma, özellikle ahlâkî tekâmülde Kur'an'ın izlediği stratejiye hasredilmiş ve ahlâkî gelişim seyrinde takip edilen yöntem üzerinde durulmuştur.

1. Ahlâk'ın Tanımı

Sözlük anlamı olarak “karakter, seciye, huy, tabiat” gibi anlamlara gelen “ahlâk” (أَخْلَاقٌ) kelimesi, Arapça'da “hulk” (حُلُقٌ) veya “huluk” (حُلُقٌ) kelimesinin çoğuludur.⁵ Terim olarak ise nefiste yerleşip herhangi bir baskı olmadan ortaya çıkan, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına neden olan, kişinin nefsinin taşıdığı manevî özellikler, huylar ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli fiil ve hareketlerin bütünü olarak tanımlanabilir.⁶ Zorlamadan ortaya çıkan bu davranışlar, şer'an ve aklen “güzel ahlâk” ya da “kötü ahlâk” şeklinde sınıflandırılır.⁷ Özetle ahlâk, kişinin taşıdığı nitelik ve özelliklerdir. Kur'an'da insanın manevi yapısı için genellikle “Huluk” (حُلُقٌ) kelimesi kullanılmakta ve bu husus iki âyette geçmektedir.⁸ İlk âyet olan “Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir”⁹ âyetinde geçen “huluk” kelimesi; önceki toplumların tuttuğu yol, inanç ve âdet olarak değerlendirildiği gibi, yaratılış özellikleri olarak da değerlendirilmiştir.¹⁰ İkinci âyet olan “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”¹¹ âyetinde ise “huluk” kelimesi Peygamberin ahlâkını ifade etmektedir. Burada övülen Peygamberin ahlâkını da Hz. Aişe Kur'an ahlâkı olarak yorumlamaktadır.¹² Dolayısıyla Kur'an ahlâkı Peygamberin yaşamında karşılık bularak teoriden pratiğe yansımış, müminlerin örnek alabilecekleri somut bir şekilde bürünmüştür.

1.1. Kur'an'ın Ahlâk Algısının Önemi

Özel bir sorumluluğa sahip olan insan, diğer varlıklardan irâde, akıl ve ahlâk sahibi ol-

Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Ahmet Koç, “Eleştirel Açıdan Kur'an-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlâkî Vasıfları” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006); M. Zübeyir Sarımurat, “Kur'an-ı Kerim'de Kötü Ahlâk Tezahürleri” (Van: Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003); Sevinç Bural (Gökbulut), “Kur'an-ı Kerim'in Mekki Sürelerinde İman-Ahlâk İlişkisinin Toplumsal Boyutları” (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

5 İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tamir (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2009), 341; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1990), 10/86-87.

6 Cevherî, *es-Sihâh*, 341; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 10/86-87; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. İbrahim Ebyârî (Beyrut: Darü'l-kitabi'l-Arabî, 1405), 136; Ebü Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 3/52; Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

7 Gazzâlî, *İhyâ*, 3/52.

8 bk. eş-Şu'ara 26/137; el-Kalem 68/4; Ayrıca bk. Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfreh li elfâzi'l-Kur'an* (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982), 245.

9 *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), eş-Şu'ara 26/137.

10 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 19/378; Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvî fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l Kitabî'l Arabî, 1407), 3/327.

11 el-Kalem 68/4.

12 Müslim, “Salâtü'l-müsâfirin”, 139 (No. 1739). Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/523; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/585.

ması bakımından ayrılmaktadır. Özellikle de insanı hayvanlardan ayıran en önemli vasıf ahlâklılıktır. Bir yaklaşıma göre insan, aklı ile değil ahlâkı sayesinde insandır.¹³ Ancak şu var ki onun sahip olduğu ahlâkın kâmil ve düzgün bir ahlâk olabilmesi için de onun beşer üstü ilâhî bir kıstasının olması, ahlâkî ilke ve kuralların bu ölçütlere dayanması kaçınılmazdır. Aksi halde kişiye, topluma, bölgeye ve sair etkenlere bağlı göreceli bir ahlâk anlayışı olur ki bu da dünyanın bir yöresinde ahlâkî kabul edilen bir değer, diğer yöresinde tam tersi bir muameleye tabi tutulabileceği anlamına gelebilir. Böyle bir ahlâkî anlayış ve bakış açısı, kişiye mânevî boyut kazandırma konusunda âciz kalır ve kişiyi kâmil bir noktaya taşımaz. Sahip olduğu bilgi, akıl, maddi ve manevî yeti¹⁴ ile ontolojik olarak Yüce Allah'a en yakın makama ulaşma istidadına sahip olan insan, sınanmak için dünyaya gönderilmiştir.¹⁵ Bu imtihan sürecinde uyacağı kurallar, takip edeceği strateji, doğru güzergâh ve istikamet, süreç boyunca elçilerle gönderilen kitaplar aracılığıyla kendisine iletilmiştir. Bu mesajların nihaî halkası olan, ahlâkî gelişim, değişim ve dönüşümü sağlayacak örnek teorik ahlâkî ilkelere içeren Kur'an, Peygamber ve O'nun yolundan gidenlerin hayatına pratikte yansımıştır. Kur'an'da "Siz insanlar içerisinde çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"¹⁶ ifadesiyle vurgulanan bu olgu, erdemli bir toplumun oluştuğuna dair bir işarettir. Toplumu dönüştüren Kur'an'ın sözü konusu ahlâk algısının incelenerek takip edilmesi bir gereksinimdir. Özellikle çağın sorunu olan ahlâkî yozlaşmanın giderilmesinde Kur'an ahlâkî kıstas alınarak yeniden yapılanma çalışmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Kur'an'ın ahlâk algısı önem arz etmektedir.

Kur'an'ın üzerinde durduğu konuları bir piramit olarak düşünürsek bunlar içerisinde imanı önceleyen doğru inançlı, sağlam karakterli ve güzel ahlâklı bireyler oluşturmaya yönelik âyetlerin en geniş tabanı oluşturduğunu görürüz.¹⁷ Tek Allah'a iman ve buna bağlı olarak Kur'an, yüce ahlâkın öngördüğü tutum ve davranışları benimsemeye, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak sebeplere yönelmeye davet etmektedir.¹⁸ Başta Hucurât sûresi olmak üzere ahlâkî yönlendirmeler çeşitli sûrelere serpiştirilmiş şekilde yoğun olarak bulunmaktadır. Bu yönlendirmelerle bireyleri kuşatan manevî hastalıklar ve ruhî sıkıntıların giderilmesi amaçlanmakta ve nihaî olarak takvâya ulaşmak hedeflenmektedir.

Kur'an, öncelikle kişinin inanç ve düşünce dünyasını şirkten ve küfürden arındıran doğru iman ve inanç üzerinde durmuştur.¹⁹ Çünkü manevî temizlik olan iman, güzel ahlâkı doğurur. Güzel ahlâk da ancak imanla tam anlamıyla olgunlaşır. İmandan yoksun ahlâk, Yüce Allah nezdinde değersizdir. Bir davranışın ahlâkî değer taşıması için sınırlarını ilâhî iradenin belirlediği; takvâya dayalı, Allah rızasını önceleyen temel prensipleri taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda Ebû Tâlib önemli bir örnektir. Hz. Peygamberi bakıp-gözeten, koruyup-kollayan, destek olup yardım eden amcası Ebû Tâlib, vefatı esnasında Peygamberi-

13 Taha Abdurrahman, *Ahlâk Sorunsalı Batı Modernitesinin Ahlâkî Eleştirisine Bir Katkı*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: Pınar Yayınları, 2021), 23-24.

14 Allah'ın Âdemoğlunu muhatap alıp kendi hakkında şahit tutması ve Rab oluşunu onlara itiraf ettirmesi (el-A'râf 7/172); Hz. Âdem'in bilgi ile donatılması (el-Bakara 2/31); O'nunla ahitleşmesi (Tâhâ 21/115); yeryüzünde halife kılması (el-Bakara 2/30) ile insanın özel konumuna işaret etmektedir.

15 Hayrettin Karaman, *İslâm'ın İşığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 165.

16 Âl-i İmrân 3/110.

17 Murat Sülün, *Kur'an Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 203.

18 Muhammed İzzet Derveze, *Kur'ânü'l Mecîd*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 13.

19 el-Fâtîha 1/5; el-Bakara 2/255, 285; en-Nisâ 4/48; el-En'âm 6/151; Lokmân 31/13; el-İhlâs 112/1-4.

mizin davetini reddedip imandan yoksun bir şekilde vefat etti.²⁰ Bu nedenle, ahlâkî kişiliğe sahip olmasına rağmen Kur'an perspektifinden bakıldığında bu temel prensipleri barındırmadığı için bir değer taşımaz. Zira müşrikler bâtil inanç taşımalarından dolayı Kur'ânî bakış açısıyla kirlenmiş²¹ olarak nitelendirilmektedirler.

İnsanın çevresiyle olan ilişkilerini doğru ve kurallı bir biçimde ahlâkî değerler şekillendirir. İmanın tezahürü olan ibadetler de müminlere ahlâkî davranış kazandırmada etken unsurlardandır. Bu bağlamda namaz ibadetinin insanı hayâsız, uygunsuz ve kötü şeylerden sakındırmaya yönlendirerek fuşşiyattan alıkoyması;²² oruç ve kurban ibadetinin takvâyâ yönlendirmesi,²³ ibadetlerdeki maksadın ahlâkî olgunluğa ulaşmak olduğunu göstermektedir.²⁴

Kur'an'ın, "el-Furkân" sıfatıyla hakkı batıldan, iyiyi kötüden ayıran ve karanlığı aydınlatan²⁵ bir misyonunun olması, indiği dönemdeki durumu ayırttırması bakımından turnusol vazifesi görmektedir. Kur'an, bir yandan kötüyü zemmederken diğer yandan alternatif iyiyi de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kur'an, önceden devam ettirilen yanlışın kaldırılmasının yanı sıra, yeni ve doğru olanı yerleştirmesi hasebiyle çift yönlü bir faaliyet icra etmektedir. Kur'an, kendine has ve alternatifi olmayan bir paradigmaya sahiptir. O, diğer sistemlerle ifade ve izah edilemeyecek, fitratında var olan değerlerden uzaklaşan insanı aslına döndürecek bir sistem tasarlamıştır.²⁶ Kısaca Kur'an topyekûn bir ıslah projesidir.²⁷ Bu bakış açısıyla Kur'an, kendine özgü bir değerler dizisi oluşturarak ahlâk algısı ortaya koymaktadır.

Kur'an'da güzel ahlâkî içeren, iyiye ve doğruya götüren yararlı ve faydalı işler "amel-i sâlih" kavramıyla ifade edilmiştir.²⁸ Sâlih amel işleyenlerin kurtuluşa erecekleri, sevinç, sadet, müjde ve mükâfatlarla karşılanacakları haber verilerek müminler motive edilmişlerdir.²⁹ Yine Kur'an'da, sâlih amel işleyenlerin kendi lehine, kötülük işleyenlerin de aleyhlerine hareket etmiş olacakları bildirilerek bireyler yönlendirilmişlerdir.³⁰

Kur'an'a göre Hz. İbrâhim, Hz. Lût, Hz. İlyâs ve Hz. Yûnus gibi bütün peygamberler doğru yola ulaştırılmış sâlih kişilerdir.³¹ Bu bağlamda Kur'an, ahlâkî olgunluğa erişmiş rol model Peygamberleri örnek alması gereken müminlerin sâlih kullardan olmalarını, bu amaca

20 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/598; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyyi, 1420), 25/5; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/422; Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî (Beirut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyye, 1418), 4/181; Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, çev. Ergun Göze (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2003), 75.

21 et-Tevbe 9/28.

22 el-Ankebût 29/45.

23 el-Bakara 2/183; el-Hac 22/37.

24 Celal Kırcâ, (Mir'ât Haber), "Ahlâk Dindarlığı" (Erişim 11 Nisan 2020).

25 Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, 18.

26 Ali Murat Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 114.

27 Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 3/370.

28 el-Asr 103/3.

29 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed & İbrahim el-Berdûnî & İtfiyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384), 9/315-316. er-Ra'd 13/29; et-Talâk 65/11.

30 el-Câsiye 45/15. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/30; es-Secde 32/12.

31 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/507, 510; el-En'âm 6/85; el-Enbiyâ 21/72.

ulaşmak için gayret göstermelerini ve dua etmelerini istemiştir. Nitekim “*Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni sâlih kimseler arasına kat*”³² örneğinde olduğu gibi müminler âyetlerle yönlendirilmişlerdir. Sâlih kullardan olmak, sâlih amelde bulunmak da mücadele, gayret ve sebat gerektirmektedir. Bu nedenle Kur'an nefisle baş edip zafere ulaşmak için sabredip iyi davranışlarda bulunanları mağfiret ve büyük ecir vaadiyle³³ motive ederek³⁴ erdemli bireyler olmaya teşvik etmiştir.

Kur'an, sosyal hayatta da ahlâkî değerleri önceleyerek yüce ahlâk kazandırma çabası gütmektedir. Zira bilindiği üzere sosyal hayat, insan ahlâkının oluşumunda ve gelişiminde ciddi etkiye sahiptir.³⁵ Bu bağlamda doğruluk,³⁶ adaletli olmak,³⁷ güzel söz kullanmak,³⁸ ifrat ve tefrite kaçmadan daima orta yol üzere hareket etmek,³⁹ sabır,⁴⁰ alçak gönüllük,⁴¹ hoşgörü ve merhamet,⁴² iyiliği emredip kötülükten sakındırmak⁴³ gibi önemli argümanlar Kur'an'da sürekli gündem yapılmaktadır. Kur'an'da; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman eden; yakınlarını, yetimlerini, yoksulları, kollayıp yolda kalmışa, isteyene ve kölelere sevmesine rağmen malını ikram eden; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşmalarına sadık kalan; hastalıklara ve savaşın zorluklarına sabreden kişiler doğruların özellikleri olarak öne çıkarılmaktadır.⁴⁴ Kur'an'da nefsanî arzulara uymama, insanlar arasında hak ile hüküm verme ve adalet vurgusu yeryüzünde halife olarak görevlendirilen Dâvûd Peygamber özelinde vurgulamaktadır. Haktan ve adaletten ayrılarak nefsanî arzulara tabi olmak, Allah yolundan saptırarak ağır azaba maruz kalmaya sebep olmaktadır.⁴⁵ Bu erdemleri elde etmek yeterli değildir. Bunların topluma yansıtılması bir görevdir. Nitekim Yüce Allah, kurtuluşa erenlerin içinizden iyiliği emredip kötülükten vazgeçirenler olduğunu bildirerek bu konuda müminleri teşvik etmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla bu değerleri özümseyip güzel ahlâk sahibi olan kimseler bu durumu toplumun bütününe yaymakla da yükümlüdür.⁴⁷

Kur'an'da bir taraftan olumlu değerler ön plana çıkarılırken diğer taraftan olumsuz davranışlar da yasaklanmıştır. Bu bağlamda şirk,⁴⁸ küfür,⁴⁹ nifak,⁵⁰ kibir,⁵¹ aşırılık,⁵² cimrilik,⁵³

32 eş-Şuarâ 26/83.

33 Hûd 11/11.

34 Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/14.

35 Zübeyir Karataş, “Fahreddin er-Râzî ve Seyyid Kutub Özelinde Sosyal Çevrenin Tefsire ve Müfessire Etkisi”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/1 (Haziran 2023), 125.

36 Hûd 11/112; el-Ahzâb 33/70

37 en-Nahl 16/90.

38 el-İsrâ 17/53

39 el-Bakara 2/143

40 el-Bakara 2/153, 155.

41 el-Mâide 5/54.

42 en-Nûr 24/22.

43 Âl-i İmrân 3/104.

44 el-Bakara 2/177.

45 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/189; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 38/26; el-Câsiye 45/23.

46 Âl-i İmrân 3/104.

47 Âl-i İmrân 3/110, 114, el-A'râf 7/157, 199; et-Tevbe 9/71, 112; el-Hac 22/41; Lokmân 31/17.

48 en-Nisâ 4/116.

49 Âl-i İmrân 3/176.

50 el-Münâfikûn 63/1-8.

51 el-Bakara 2/34.

52 el-Mâide 5/87.

53 Âl-i İmrân 3/180.

israf,⁵⁴ alay,⁵⁵ ayıplama,⁵⁶ lakap takma,⁵⁷ gıybet-dedikodu ve su-i zan,⁵⁸ yalan-iftira⁵⁹ ve kiskançlık⁶⁰ bireye ve topluma zarar veren tutumlardır. Aynı şekilde içki,⁶¹ kumar,⁶² zina,⁶³ cinsel sapkınlık⁶⁴ ve iffetsizlik⁶⁵ gibi bireyi ve toplumu bozarak ahlâkî zafiyet meydana getiren benzer tüm olumsuzluklar şiddetle sakınılması gereken davranışlar olarak nitelenerek müminlerin kesinlikle kaçınması gereken menfi tavırlar olarak belirlenmiştir.

Bütün bu değerlerin topluma kazandırılması ve ahlâkî yapının oturtulması için Kur'an'ın getirdiği sistemde bir hareket stratejisi belirlenerek buna göre önceden planlanmış programı tadrîcen hayata dâhil eden bir yöntem kullanılmıştır. Bu planlama günlük yaşama ve özel hayata kadar uzanmaktadır.⁶⁶ Dolayısıyla yaşamın her anını ilgilendiren ahlâk, Kur'an'ın ana konularındandır. Kur'an, ahlâkî imanla irtibatlandırılmış ve öncelikle iman ve ahlâkî ele almıştır. Bu sebeptendir ki Mekkî âyetlerin teması iman ve ahlâk ağırlıklıdır. Kur'an, öncelikle ilk muhatabı olan Câhiliye dönemi ahlâkına müdahalede bulunmuştur. Putperest Arapların şirk kokan adetlerini şiddetli bir biçimde eleştirmesine rağmen, âyetlerle çelişmeyen Câhiliye erdemlerini devam ettirmiştir. Belli başlı erdemlerin yapılış amaçları ve niyetler bakımından yeniden kurgulamış, tevhid hamurunda yoğurarak benimsemiş, biçimlendirmiş ve yeniden bir ruh kazandırmıştır.⁶⁷ Diğer yandan kibir, gösteriş, kabile taassubu, düşmanlık, gibi olumsuz saikler yerine Yüce Allah rızasına dayalı, takvâ temelli erdemler getirerek yeniden yapılandırmış, dönüştürmüş, tekâmül ettirmiş ve bu erdemlere evrensel ahlâkî ilkeler statüsü kazandırmıştır.⁶⁸ Yaptığı en önemli müdahale de toplum hayatına yön veren ataların egemen âdeti⁶⁹ ve kabile geleneğine karşı Yüce Allah'ın iradesine dayalı yeni bir ahlâk geliştirme çabası olmuştur. Bu bağlamda Kur'an, insanlığa "en güzel ahlâkî getirmiş"⁷⁰ ve yeni bir yaşam sürme fırsatı sunmuştur. Böylece Mekke döneminde ahlâkî bakımdan belirli bir temel oturtulduktan sonra da Medine döneminde ibadet ve muamelat ağırlıklı âyetlerle yeni bir toplum yapılanması sürdürülmüştür.⁷¹

54 el-A'râf 7/31.

55 el-Hucurât 49/11.

56 ez-Zuhruf 43/7; el-Hümeze 104/1.

57 el-Hucurât 49/11.

58 el-Hucurât 49/12.

59 el-En'âm 6/21, 24.

60 en-Nisâ 4/54; el-Felak 113/5.

61 el-Mâide 5/90-91.

62 el-Mâide 5/90-91.

63 el-İsrâ 17/32.

64 eş-Şuarâ 26/165-166.

65 el-Mü'minûn 23/5, 7; el-Meâric 70/29, 31.

66 Ahmet Önkal, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 331.

67 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 139.

68 Emrah Dindi, *Kur'an'da İslâm Öncesi Kültür Nassını Olguyla Diyalektik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 86; Faruk Aktaş, *Kur'an'da Cehâlet Kavramı* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2001), 170.

69 Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 99.

70 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/273; Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe* (Beyrut: Dâru Sa'b, t.y.), 2/521.

71 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 62.

1.2. Kur'an Ahlâkî'nin Amacı ve Hedefleri

Kur'an ahlâkının amacı, mevcut ahlâkî yapıyı işleyerek mükemmele doğru tadrîcen olgunlaştırıp geliştirmek, ideale dönüştürmek ve her yönüyle kendini geliştirmiş örnek bireyler yetiştirerek tekâmülünü gerçekleştirmiş bir toplum meydana getirebilmektir. Kur'an öğretisinde yer alan İslâmî bilgi ve irfanla ancak kişilerde takvâ ve sorumluluk bilinci gelişebilir. Böylece kabalık, görgüsüzlük ve zorbalığa dayanan, zaman zaman hilmin zıddı olarak da değerlendirilen cehâlet kaynaklı mevcut Câhiliye ahlâkî giderilerek⁷² yeni bir ahlâkî yapı oluşturulabilir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber, Kur'an'ın da işaret ettiği iyiliği emredip kötülükten sakındıran insanlık için çıkarılmış hayırlı bir toplum⁷³ yetiştirmiştir. Bu toplum Yüce Allah'ın rızasını kazanarak; yurtlarını ve mallarını terk edip hicret etmiş,⁷⁴ bu uğurda canlarını feda edebilecek feragat örnekliliği sergilemişlerdir.⁷⁵ Yine bu toplum Kur'an'da takvâ sahibi⁷⁶, aşırılıklardan kaçınan vasat bir ümmet olma vasıflarıyla ön plana çıkarılmıştır.⁷⁷ Küfürden hoşlanmayan imanlı bir kalbe sahip,⁷⁸ birbirlerine karşı merhametli iken kâfirlere karşı di-rayetli ve sert tavırlar sergileyen⁷⁹ yönleri bir başka özellikleridir. Allah'a ve resulüne yardım eden bu sâdik müminlerin⁸⁰ Muhacir-Ensar kardeşliğini gerçekleştirmiş, ihtiyaç içinde olsa bile başkalarını kendilerine tercih edecek bir karakter sergileyerek gerçek manada kurtuluşu hak eden⁸¹ Kur'an'ın kendilerinden bahsederek onurlandırdığı ideal ahlâkî yakalamış bireyler oldukları kanaatindeyiz.

Câhiliye toplumunun yaşantısı ile Peygamberin getirdiği ahlâkî değişimi Cafer b. Ebî Tâlib ile Habeş kiralı Necâşî arasında geçen diyalog ortaya koymaktadır. Habeşistan'a hicret eden Müslümanları geri almak isteyen Kureyşlilere karşı savunma yapan Cafer b. Ebî Tâlib'in; *"Biz puta tapan, ölü hayvan eti yiyen, fuhşiyat işleyen, yol kesen akrabalık bağlarını koparan, komşulara kötü davranan ve güçlünün zayıfı ezdiği câhiliye ehli bir toplumduk. Ta ki Allah bizden doğruluğunu, güvenilirliğini, soyunu, iffetini bildiğimiz bir elçi gönderene kadar bu hal üzere devam ettik. Bu elçi bizi Allah'ı bir olarak bilmeye, bizim ve atalarımızın taptıkları putları terk etmeye davet etti. Bize doğru söylemeyi, emanete riayeti, silâ-i rahimi, komşuya iyi davranmayı, haramlardan sakınmayı ve kan dökmemeyi emretti. Namuslu kadınlara iftira atmayı, yetim malı yemeyi, yalan söylemeyi ve fuhşiyatı yasakladı. Allah'a ortak koşmamayı O'na ibadeti emretti. Sadece Allah'a ibadet etmeyi ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi ve oruç tutmayı emretti. Biz de O'nu tasdik ettik, O'na inandık ve O'na uyduk"*⁸² ifadeleri Hz. Peygamber'in gelişyle meydana gelen ahlâkî dönüşümü açıkça ortaya koymaktadır.

72 Aktaş, Kur'an'da Cehâlet Kavramı, 15.

73 Âl-i İmrân 3/110

74 el-Haşr 59/8.

75 el-Bakara 2/207.

76 el-Fetih 48/26.

77 el-Bakara 2/143.

78 el-Hucurât 49/7-8.

79 el-Fetih 48/29.

80 el-Haşr 59/8.

81 el-Haşr 59/9-10; el-İnsân 76/8-11.

82 Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 4 cilt, (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990), 1/361-362. Arıca bk. Bedir, "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'", 2/332-323.

İnsan, maddi ihtiyaçlara muhtaç olduğu kadar iç dünyasını doğru temeller üzerine inşa etmesi için manevi gıdaya da muhtaçtır. Bu ihtiyaçlarını doğru bir şekilde karşılayabileceği temel kaynak, son ilâhî hitap olan Kur'an'dır. Bu kitap, muhsin ve müttakileri hidayete eriştiren yol gösterici bir rehberdir.⁸³ Yüce Allah'ın âyetlerine inanıp o âyetleri, dinleyen, anlayan, araştıran ve itaat edip boyun eğen Müslümanlar bu çağrıya kulak vermiştir. Kur'an mesajına gönülünü kapatanlar ise "körler" olarak vasıflandırılmış ve bu kimseler doğru yoldan uzaklaşmışlardır.⁸⁴ Böylece yönünü Yüce Allah'a döndürüp teslim olanlar, ihsana erişip sağlam kulpa tutunabilmişlerdir. Dolayısıyla Kur'an'ın gösterdiği yoldan gidip istifade edebilmenin ön şartı, O'nun prensiplerine teslimiyettir.

Kur'an'ın temel amaçlarından bir tanesi de kişisel gelişimi sağlayarak olgun ve sağlam karakterli, ahlâkî tekâmülünü tamamlamış bireyler yetiştirmektir. İmana dayanan Kur'an ahlâkiyla taçlanmış bir toplum düzeniyle ancak gerçek manada huzuru yakalama imkânı oluşturulabilir.⁸⁵ Zira ilâhî mesnetten yoksun olarak geliştirilmiş olan ahlâk nazariyeleri, izafî ve indî yaklaşımlara dayanır; bu nedenle görecelidirler. Bu bağlamda, göreceli ahlâk anlayışının yerine, standart iyiyi veya kötüyü belirleyen ve objektif kriterler getiren ilahî prensipler, belirli sınırlar ortaya koymaktadır.

Toplumun geneli tarafından kabul gören, yazılı olmamasına rağmen bireyleri bağlayan, pratik karşılığı olan kural ve alışkanlıklar da ahlâkî yansımalarıdır. İnsanın toplum içinde hemcinsiyle, sosyal ve fizikî çevresiyle olan ilişkilerinde uymak zorunda olduğu bu tür dinî veya etik kurallar da ahlâkî oluşturmaktadır.⁸⁶ Kur'an'ın bu noktadaki hedefi, kişinin ahlâkını ifade eden, kendi iradesi ile zorlanmadan ortaya koyduğu bu davranışların güzel ahlâka dönüşmesidir.

Kur'an bir taraftan teorik olarak ilkeler belirlerken, diğer taraftan bu kuralları pratiğe döken ve güzel ahlâkiyla övdüğü, örnek gösterdiği Hz. Peygamber de⁸⁷ bu kuralları somutlaştırmıştır. Nitekim insanlara örnek gösterilen Hz. Peygamber'in⁸⁸ yüce ahlâki Kur'an'da övülmektedir.⁸⁹ Hz. Peygamber de; "Onlar Kur'an ehli, Yüce Allah ehli ve Yüce Allah'ın has kullarıdır"⁹⁰ buyurarak; Kur'an'la hemhal olmanın ve onun ahlâkiyla ahlâklanmanın önemini vurgulamıştır. "Üsve-i hasene" olarak müminlere model gösterilen Hz. Peygamber de güzel ahlâki tamamlamak için gönderildiğini⁹¹ belirterek bu hedefi açıkça ifade etmiştir.

Bir başka ifadeyle Kur'an, salt hayali, ütöpik ve mücerret bir projeden ziyade uygulanabilirliği olan ve gerçek hayatta karşılık bulan bir model geliştirmiştir.⁹² Kur'an'ın yetiştirmeyi hedeflediği toplumlarda amaç; doğru ahlâk kurallarına göre inşa edilmiş, güzel ahlâklı

83 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/154, 1/129-233 bk. el-Bakara 2/2; Lokmân 31/3.

84 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/117; Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs (mikyâs) min Tefsîri İbn 'Abbâs* (by: Daru'l-Fikr, t.y.), 343. bk. er-Rûm 30/53.

85 Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 42.

86 Kırca, (Mir'ât Haber), "Ahlâk Dindarlığı".

87 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/529. bk. el-Kalem 68/4; el-Ahzâb 33/21.

88 Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/228; el-Ahzâb 33/21.

89 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/529; el-Kalem 68/4.

90 Muhammed bin Yezid İbn Mâce, *Sünen* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1975), "Mukaddime", 16.

91 Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâki (Beirut: Darü İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1985), "Hüsnü'l-Huluk", 8; Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, *Müsned.*, thk. Seyyid Ebu' Mu'atî en-Nûrî (Beirut: Âlimu'l-Kitab, 1998), el-Müsned, 2/381(89).

92 Gölçük, *Kur'an ve Mekke*, 207.

insanı önceleyen ve ilâhî kaynaklı güzel ahlâk üreten evrensel bir düzen kurmaktır. Bu da takvâ ruhunun içselleştirilmesiyle doğru orantılıdır. Kendi haline bırakılan insan, ahlâk kurallarını ihlâl eder. Çünkü nefis ona daima kötülüğü emreder;⁹³ kendi kültürel yaşam formuna uygun olan, evrensel kriterleri olmayan, çıkar ve baskın güce dayalı normlar üretir. Böylece kişi, nefsânî arzulara hizmet eden ve maddi çıkarlarının peşinde koşan bencil bir bireye dönüşür.⁹⁴ Kur'an, söylemden ziyade eylem üzerinde durur, söz ve davranışların uyuşmasını önemser. Yapmayacaklarını söylemenin, başkalarına iyiliği emredip kendini unutmamanın Yüce Allah katında ağır bir suç olarak görülmesi uyarısı⁹⁵ ile de bunu somutlaştırır. Kur'an'dan uzaklaşmak ve ahlâkî kurallarını göz ardı etmek, adaletten ve dürüstlükten de uzaklaşmak anlamına gelir. Bu da günümüzde olduğu gibi pek çok problemin, sosyal felaketlerin ve âfetlerin nedeni olduğu kanaatindeyiz.⁹⁶

İnsan davranışlarının ahlâkî yönü, kontrol bakımından en zor olan kısımdır. Bu yüzden ki, ahlâkî yozlaşmanın zirve yaptığı kriz dönemlerinde ilâhî tebliğ peygamberlerle yinelenmiştir. Mutlu birey ve toplum yaşantısının sürdürülebilmesi için ahlâkî olgunluğun sürdürülmesi gerekir.⁹⁷ Bu bağlamda Kur'anî ahlâk modelinde, inanç, ibadet ve ahlâk ayırımı yapılmadan bütün bu argümanlar birlikte, birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak sunulmuştur. Zira inançtan yoksun ahlâk gibi ahlâktan yoksun inanç ve şekilsel ibadet de ne kişiye ne de çevresine artı değer kazandırır.

Kur'an, her adımda insanın yanında ve ona yön verecek prensipler içermektedir. Dolayısıyla atılan her adım insanı düzeltme ve toplumu ahlâken olgunlaştırma amacı taşımaktadır. Bu amaca ulaştıracak ilkelerle hareket eden ve Kur'an'la hemhal olan inananlar, Yüce Allah'ın iyi kulları olma özelliğini elde eder ve bu sayede sıradan insanların sergiledikleri tavırları ortaya koymaktan kaçınırlar. Bununla birlikte, Kur'an ehlinin kendini düzeltmesi diğer insanlara da sirayet ederek onların ıslah olmalarına vesile olur.⁹⁸ Kısacası Kur'an; insanı bilinçlendirerek, sorumluluk yükleyerek, emir, yasak ve tavsiyelerle yönlendirerek birey kimlik ve kişilik kazandırır.

Genel duruma bakıldığında; Arap toplumu, risâletten sonra Kur'an'ın getirdiği değerler sayesinde ahlâkî olarak oldukça farklılaşarak gelişmiştir.⁹⁹ Toplumun bu dönüşümü, temel etkeni Kitap ve Sünnete dayalı değerler olmakla birlikte yerel kültürden Kur'anî değerlere aykırı olmayan kısmi öğeler de içeren tadrîcî bir değişim sürecidir. Yâni Kur'an, bir süreç içerisinde Arap kültürel yapısını işleyerek ve dilini kullanarak mesajını o topluma iletmiştir.¹⁰⁰ Bu bağlamda Kur'an, evrensel aklın ortak değerlerine, genel vicdanî anlayışa ve fitrata uygun ahlâk algısını benimsemiş ve öne çıkarmıştır. Buna karşın; Kur'an kültürüne aykırı, tevhid ilkeleriyle çelişen, fitrattan uzak ve genel ahlâka aykırı nitelikte olan Câhiliye kültür

93 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/141. bk. Yûsuf 12/53.

94 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 169.

95 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2006), 19/238-239. bk. el-Bakara 2/44; es-Saf 61/2-3.

96 Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, 29.

97 Fazlurrahman, *Kur'an*, 40.

98 Mustafa Hocaoğlu, *Kur'an'da Yolculuk Otuzuncu Cüz'ün Tefsiri* (Konya: Hüner Yayınevi, 2014), 5.

99 Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 79.

100 Câbirî, *Arap Aklı*, 196; Derveze, *Kur'anü'l Mecîd*, 125. bk. Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Fussilet 41/3, 44; ez-Zümer 39/28; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/2-3.

ve ahlâkını ise tamamen reddetmiştir. Ancak Kur'an; Câhiliye kültür ve ahlâkının fitrattan uzaklaşan ve yozlaşan kısımlarını revize etmiş, vahiyle çelişmeyenleri ise asıl amacına uygun hale getirerek devam ettirmiştir.¹⁰¹ Örneğin; Câhiliyede cömertlik; asalet göstergesi, gösteriş¹⁰² ve övünme amacıyla yapılırken israf derecesine kadar iş varabiliyordu. Kur'an ise cimriliği ve aşırı cömertliği¹⁰³ yermiştir.¹⁰⁴ Tavsiye edilen ise; ne cimrilik ne de saçıp savurma; bilâkis orta yol¹⁰⁵ olan tutumluluk ve Yüce Allah'ın rızasını gözeterek yapılan harcamalardır. Dolayısıyla Kur'ânî yaklaşım, bu değerleri amacına uygun ve mutedil hale çevirme stratejisi gütmüştür.

Toplumlarda etkin gelenek, yerleşik normlar, örf ve adetler her ne kadar statik görünse de doğası gereği zamanla gelişerek değişim göstermiştir. Değişime ayak direyen gelenekler canlılıklarını kaybetmiştir.¹⁰⁶ Kur'an, getirdiği sistemle mevcut yapıyı değiştirip dönüştürerek mükemmelle doğru evirme çabası gütmüş ve kendi kimliğini özümsemiş bireylerden oluşan toplum yapısını kurmayı hedeflemiştir. Bu değişimi, Cafer b. Ebî Tâlib ile Habeş kralı Necâşi arasında geçen diyalog somut olarak ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in yetiştirdiği toplumu oluşturan Ashâb'ın vasıflarına işaret eden âyetler de değişimin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ Böylelikle Hz. Peygamber'in önderliğinde, Câhiliye ahlâkını ve alışkanlıklarını terk eden "Asr-ı Saâdet" diye anılan yeni bir nesil ortaya çıkmıştır.

1.3. Kur'an'a Göre Ahlâken İyi ve Kötünün Ölçütü

Kur'an'a göre insan fitratında iyiyi ve kötüyü ayırt edebilme yetisi bulunmaktadır.¹⁰⁹ Ancak bu, toplumdan topluma görece bir özellik taşımaktadır. Örneğin bazı filozoflara göre ahlâkî değer taşıyan bir şey diğerlerine göre ahlâkî değer taşıyamaz.¹¹⁰ Neyin iyi neyin kötü ya da neye göre iyi neye göre kötü olmanın referansı İslâm dini açısından, öncelikle yaratıcı tarafından belirlenmektedir. İman eksenli hareketin getirdiği bu kabul, arkasından gelebilecek yönlendirmelere de kolayca intibak etme sonucunu doğurur. Kur'ânî bakış, insan davranışlarını ve insanî özellikleri Allah'a iman ölçütünü kullanarak olumlu ahlâkî özellikler ve olumsuz ahlâkî özellikler olarak kategorize etmektedir. Bir kişinin veya eyle-

101 Câbirî, *Arap Aklı*, 198.

102 Yüce Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, itibar, şan, şöhrat ve saygınlık için malını harcayanlar gibi başa kakarak, eziyet vererek verilen sadakaların boşa çıkarılmaması konusunda müminlere uyarılarda bulunmaktadır. el-Bakara 2/262-264. Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi bir kısım müfessirler Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları gösteriş yapmalarından dolayı münafıklar olarak yorumlamıştır. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/521; Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîrü'l-Mâverdi)*, thk. Seyyid b. Abdî'l-Maksûd İbn Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/337-339; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/312; Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, 38.

103 el-İsrâ 17/29, bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/662; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/435-436; Muhammed b. Muhammed İbn Aşur. *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus : ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 15/84.

104 İzutsu, *Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 144.

105 el-Furkân 25/67.

106 G.S. Hodgson Marshall, *İslâm'in Serüveni*, çev. Bekir Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2020), 65,117.

107 Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990), 1/362; Bedir, "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'", 2/332-333.

108 ilgili âyetler için bk. Âl-i İmrân, 3/110; el-Haşr 59/8; el-Bakara 2/207, 143; el-Fetih 48/26,29; el-Hucurât 49/7-8; et-Tevbe 9/117.

109 eş-Şems 91/8; er-Rûm 30/30.

110 Abdurrahman, *Ahlâk Sorunsalı*, 24.

min bu iki gruptan hangisine girdiğini belirlemede nihai ölçüt ise imandır.¹¹¹ Bu bağlamda Kur'an'da sağduyulu insanların yaptıkları güzel davranışlar imanla ilişkilendirilmiştir. Buna göre; iyilikler ve müspet davranışlar ancak imanla birlikte olursa değer kazanır ve bir anlam ifade eder.¹¹² İyilik yapılırken de sadece Yüce Allah'ın rızası gözetilmesi vurgulanmıştır.¹¹³ Bu amaçladır ki; malını harcayan, arkasından başa kakıp eziyet etmeyen kimselerin alacağı karşılık yedi başak bitiren, her başağında da yüz tohum tanesi bulunan bir tohumun durumuna benzetilerek Kur'an'da örnek verilmiştir.¹¹⁴

Kur'an, iyilik ve kötülük algısıyla alakalı rehberlik yapar. Bu bağlamda Kur'an'ın gene-line serpiştirilmiş hayırlı ve faziletli olan; şerli ve rezîlet olarak değerlendirilen, ahlâkî değerlere uymayan¹¹⁵ tutum ve davranışlar belirlenmiştir. İster iyilik ister kötülük olsun, bu davranışları yapanların yaptıklarının karşılıksız kalmayacağı da Kur'an'da özellikle vurgulanmıştır.¹¹⁶ Bu da insanları davranışlarını sergilerken düşünmeye sevk etmektedir. Böylece iyi ve kötünün çerçevesi çizilmekte, yapılacak davranışların hangi amaç uğruna yapılacağı, davranışta neyi hedeflemeleri gerektiği ilâhî yönlendirmelerle bireylere yüklenerek vizyon oluşturulmakta ve bunun gerçekleştirilmesini sağlayacak misyon belirlenmektedir.

2. Kur'an'ın Ahlâkî Tekâmül Stratejisi

Kur'an'da ahlâkî olgunlaşmaya ulaşmada birtakım argümanlar kullanılarak bir yol haritası çizilmiş ve örnekleme, tedricilik, ümitsizliğe kapılmama ve nihayetinde yapılan işlerin karşılık bulacağı bir uhrevî hayatın gerçekleşmesi hatırlatılarak bir yöntem takip edilmiştir.

2.1. Örnekleme Sistemi

Kur'an, indirildiği dönemdeki ilk muhatabı olan insanların konuştuğu Arapça¹¹⁷ dilini kullanmıştır. Bu bağlamda beşerî dil kalıbını kullanmak suretiyle mesajını insanlığın idrakine sunmuştur. İnsanların düşünüp anlamalarını sağlamak için cennet-cehennem örneğinde olduğu gibi metafizik konular insan idrakine indirilip, bu dilin mecazî, temsilî ve teşbihî anlatım tarzı ve örnekleme kullanılarak beşeriyet yönlendirilmiştir.¹¹⁸ Başta Yüce Allah'ın birliği olmak üzere Kur'an, körü körtüne bir davet yapmayı insanları ikna edici yöntemler ve örnekler kullanarak hakikati kavramaya çağırmıştır.¹¹⁹ Bu bağlamda kıssalar ve darb-ı meseller, evrendeki mükemmel düzen, insanların ve canlıların varlığı, mevsimlerin döngüsü, gece ve gündüzün oluşumu, güneşin doğuşu gibi insanların günlük yaşamlarında yer eden ve herkesin gözlemleyebileceği olaylardan ve varlıklardan örnekler sunarak insanı eğitme amacı gütmüştür. Bazen bir sinekten,¹²⁰ bazen bir hayvandan;¹²¹ bazen de bir

111 Izutsu, *Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, 181-182.

112 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/757; el-Beled 90/13-18.

113 el-İnsân 76/9.

114 bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/311-313; el-Bakara 2/261-262, 264.

115 Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkî* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1993), 346.

116 bk. Lokmân 31/19.

117 Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 15/551, 21/562; Yûsuf 12/2; ez-Zuhruf 43/3.

118 Murat Sülün, *41 Temsil ile Kur'an Gerçeği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 13.

119 bk. el-Enbiyâ 21/22. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/425; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/110.

120 bk. el-Bakara 2/26; el-Hac 22/73.

121 bk. el-A'râf 7/176; Lokmân 31/19; el-Cuma 62/5; el-Müddessir 74/51.

böcekten¹²² örnekler vermiş; gökyüzüne, yıldızlara ve çevreye dikkat çekerek insanları tefekküre ve ibret almaya davet etmiştir.¹²³

Kur'an, insanlara örnek olması¹²⁴ için kendi içlerinden Peygamberler gönderildiğini bildirmektedir.¹²⁵ İnsanlar, uhrevî fayda ve zararlarını tam olarak bilemezler. Bu nedenle onlar için Peygamber göndermek kaçınılmaz bir gerekliliktir.¹²⁶ Bu bağlamda Kur'an'da ilk Peygamber Hz. Âdem'den başlamak üzere son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar yirmi beş peygamberden ve pek çok kavim ve kıssadan, akıl sahiplerinin ibret alması için bahsedilmiştir. Geçmiş peygamber ve kavimlere ait kıssalar, bütün peygamberlerin gayesinin insanlara doğru yolu göstermek ve kurtuluşa ulaşmalarını sağlamak olduğunu belirten, amaç ve hedef birliği açısından güçlü delillerdir. Kıssalarda; inkârcıların, azgınlık yapıp haddi aşanların ve ahlâkî yozlaşmanın yayıldığı toplumların başlarına gelen musibetlerin; buna karşın peygamberlere ve onların Yüce Allah'tan getirmiş olduğu prensiplere tâbi olanların ise kurtuluşa erdiklerinin örneklenmesi, akılda kalıcı ve eğitici açısından önemli unsurlardır.¹²⁷ Nûh Tûfani,¹²⁸ Lût Kavmi,¹²⁹ Âd ve Semûd Kavimleri,¹³⁰ Ashâb-ı Medyen,¹³¹ Ashâbü'r-Res,¹³² Ashâbü'l-Uhdûd,¹³³ Ashâbü'l-Hicr,¹³⁴ Ashâbü'l-Eyke,¹³⁵ Ashâbü'l-Fîl,¹³⁶ Ashâb-ı Kehf,¹³⁷ Hz. Âdem,¹³⁸ Hz. İbrâhim,¹³⁹ Hz. Mûsâ¹⁴⁰ vb. kıssaların Kur'an'da zikredilmesi öykünme ve ders çıkarma açısından önemli mesajlar içermektedir. Zaman zaman bu kıssaların farklı bakış açısıyla tekrar edilmesi, öğüt dinleme ve ibret alma¹⁴¹ açısından fayda sağlamaktadır. Sadece kıssalar¹⁴² değil, ana mesajlar da "tasrîfu'l-emsâl, tasrîfu'l-vaîd, tasrîfu'l-âyât"¹⁴³ tabiriyle insan zihninde yer etmesi, yerleşmesi, tazeliğini ve canlılığını muhafaza etmesi için Kur'an'da tekrarlanarak gündemde tutulmuştur.¹⁴⁴

122 bk. el-Ankebût 29/41.

123 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/211; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*. 8 cilt., (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 2/409-410. bk. el-Bakara 2/164, 242; Âl-i İmrân 3/190-191.

124 el-Ahzâb 33/21.

125 Yûnus 10/47; en-Nahl 16/63; el-İsrâ 17/15; Fâtır, 35/24.

126 Râğib el-İsfehânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 158.

127 Kandemir, *İslâm Ahlâkı*, 352.

128 Nûh 71/1-27.

129 el-A'râf 7/80-84; Hûd 11/70, 74, 77, 78, 79-83, 89.

130 Hûd 11/50, 59-60; el-Furkân 25/38-39; ez-Zâriyât 51/41-42; el-A'râf 7/73, 79; Fussilet 41/17.

131 el-A'râf 7/85-93.

132 el-Furkân 25/35-39.

133 el-Burûc 85/4-8.

134 el-Hicr 15/80-84.

135 eş-Şuarâ 26/176-184; Sâd 38/13; Kâf 50/14.

136 el-Fîl 105/1-5.

137 el-Kehf 18/9-26.

138 el-Bakara 2/30, 31, 34, 35, 37; Âl-i İmrân 3/33, 34, 59; el-A'râf 7/11, 12, 19, 189.

139 el-Bakara 2/124-130-133, 135-136, 140, 258.

140 el-A'râf 7/103-162; Yûnus 10/75-92; Tâhâ 20/56-99; eş-Şuarâ 26/10-68; el-Kasas 28/1-43; el-Mü'min 40/23-46; ez-Zuhuruf 43/46-56.

141 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173-174.

142 Tâhâ, 20/113; ez-Zâriyât 51/55.

143 el-İsrâ 17/41, 89; el-Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; el-Ahkâf 46/27.

144 Murat Sülün, 41 *Temsil*, 17-18.

2.2. Tadrîcî Gelişim Uygulaması

Kur'an, ahlâk eğitimi de hedefe ulaşmak için tadrîcîlik içeren stratejik bir yol takip etmiştir. Kur'an'ın ahlâkî değerlerinin topluma aktarılması, bu alanda gelişim ve dönüşümün sağlanması için bu yöntem son derece önemlidir. Zira insan zamanla ve belli kabullerle değişim gösteren bir varlıktır. Bu nedenle toplum ve birey ahlâkının yerleştirilmesi peyderpey ve olaylara göre şekillendirilmiştir.

Kur'an'ın geneline bakıldığında tadrîcîliğin hâkim olduğu görülmektedir. Âyetlerin toptan değil, yirmi üç yıllık bir süreçte parça parça indirilmesi “Tencîmü'l- Kur'an”¹⁴⁵ terimiyle usul kitaplarında yerini almıştır. Kur'an'ın bu şekilde tadrîcen inmesi; hükümlerinin hayata geçirilmesi, yerleşmesi ve kökleşmesi amacına matuf stratejik bir taktiktir.¹⁴⁶ Nitekim inzal sürecinin peygamberlik sürecine yayılması bunu göstermektedir. Kâfirlerin; “Kur'an bir kerede indirilseydi,”¹⁴⁷ şeklindeki taleplerine Kur'an'ın verdiği cevap da konuya işaret etmektedir. Burada Yüce Allah, Kur'an'ı Peygamberin kalbine iyice yerleştirmesi için belirli aralıklarla parça parça indirildiğini bildirerek işin hikmetini açıklamıştır.¹⁴⁸

Mekkî sûrelerde daha çok iman esasları ve ahlâk ele alınırken, Medenî sûrelerde ibadetler, muamelat, aile ve sosyal hayatla ilgili sorumluluklar ve diğer konular zamanla ilerleyen süreçlerde işlenmiştir.¹⁴⁹ Namaz ibadetinin emredilmesi ve içkinin yasaklanma süreci bu bağlamda en somut örnekler olarak verilebilir. Şöyle ki; İslâmiyet'in ilk dönemlerinde sabah ve ikindi/akşam olmak üzere namaz, iki vakit olarak emredilmişti. Hicretten bir buçuk yıl önce ise beş vakit olarak farz kılınmıştır. Başlangıçta iki vakit ve ikişer rekât olarak kılınan namaz, ilerleyen süreçte hem vakit hem de rekât olarak artırılmıştır.¹⁵⁰

Tadrîcîliğe bir diğer örnek de içkinin yasaklanma sürecidir. Kur'an'da ilk olarak, güzel rızıklar yanında “içkiden” (سُكْرًا) de söz edilmektedir.¹⁵¹ İkinci olarak içkide büyük günah ve birtakım faydalar bulunduğundan; günahların ise faydalardan daha çok olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵² Üçüncü aşamada ise “...Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yak-

145 Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1376), 1/228-232; Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (by.: el-Heyetü'l-Âmmetu'l-Mısıriyye, 1974), 1/148; İbrahim b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye* (by.: Müessesetü Sicillil-Arab, 1405), 3/58-59.

146 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 43; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 74-76; Abdulcevad Halef Muhammed, *Medhal ile't-tefsir ve 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, t.y.), 159; Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Dersaadet, t.y.), 49-62.

147 *el-Furkân* 25/32.

148 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/265-266; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/457; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/28-29; Fîrûzâbâdî, *Temvîrül-mikbâs*, 303. bk. *el-Furkân* 25/32; *el-insân* 76/23.

149 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 61-61.

150 bk. *el-Mâide* 5/50; *el-Mü'min* 40/55. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/403; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), 4/382. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), c. 32/351; Mustafa Yücel Şaraldı, “Nass-Olgu Diyalektiği Bağlamında Tadrîcîlik ve Tencîm”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 56.

151 Kurtubî, *en-Nahl* 16/67. âyetin içkinin haram kılınmasından önce indirildiği ve Mekkî olduğu; içkinin kesin olarak yasaklandığı Mâide 5/90-91. âyetlerin ise ittifaqla Medenî olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadı. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/128.

152 Vahidî'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel Hz. Peygamber'e aklı gideren içkinin hükmünü sorması üzerine *el-Bakara* 2/219. âyeti indirilmiştir. Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Es-bâbü'n-nuzûl* (Beyrut: thk. Kemal Besyûnî Zağlûl Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 73; Abdurrahmân b. Ebî

laşmayın”¹⁵³ âyeti inmiştir.¹⁵⁴ İçki, son olarak inen “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”¹⁵⁵ âyeti ile kesin olarak yasaklanmıştır. Nitekim bunu duyan Hz. Ömer, “Vazgeçtik yâ Rab!”¹⁵⁶ diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.

Bu son aşamada “pislik” olarak nitelendirilerek yasaklanan içkide bir eğitim süreci göze çarpmaktadır. Böylece tadrîcî bir şekilde eğitilen Müslümanlar, Hz. Ömer’in “Vazgeçtik yâ Râb!” teslimiyeti ile içkiyi terk etme noktasına gelmiştir. Bu örnekler gelişim ve değişim stratejisinde tadrîcîliğin Kur’an tarafından etkili bir yöntem olarak ortaya konduğunun göstergesidir. Sonuç olarak, köklü alışkanlıkların değiştirilmesi ve yeni değerlerin bireye ve topluma kazandırılmasının zaman içerisinde gerçekleştiği ve bunun bir ihtiyaç olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

2.3. Güdüleme ve Uyarı

Özgür irade ile donatılan insana hayır ve şer; hidâyet ve delâlet;¹⁵⁷ iyi ve kötü olarak her iki yol¹⁵⁸ gösterilmiş ve seçiminde serbest bırakılmıştır.¹⁵⁹ İnsana akıl ve bilginin yanında ahlâkî duygu da verilerek, iyi ve kötüyü ayırt edebilme imkânı sunulmuştur.¹⁶⁰ Bununla birlikte o, doğruya yönlendirilmiştir. Aynı zamanda kötü yolun hangisi olduğu, sonuçları ile ilgili yapılan uyarılar ve neticede karşılaşılabileceği sondan haberdar edilmiş, akıl ve iradesini kullanması ondan istenmiştir.

Kur’an’da bir taraftan iyilik yapanlara, yaptıklarının karşılığı ve daha fazlasıyla mükâfat verileceği, sonsuza kadar cennette kalacakları, yüzlerinin kararmayacağı, aşağılama ve zillete maruz kalmayacakları müjdelenmiştir.¹⁶¹ Diğer taraftan ise kötülük yapanların yaptıklarının karşılığına denk bir şekilde cezalandırılacakları, aşağılama ve zillete yakalanacakları ve cehennemde sonsuza dek kalacakları bildirilmiştir.¹⁶² Böylelikle zor durumlarda bile bu motivasyonla iyilik yapma ve iyi kalmanın sürdürebilir hale getirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca yaratıcının, can damarından bile kendine yakın olduğunu; nefsinin kendine ne fışıldadığını Yüce Allah’ın bildiğinin farkında olan kişi,¹⁶³ gözetlendiği¹⁶⁴ bilinciyle nefsi ile daha rahat mücadele edip ahlâkını güçlendirir¹⁶⁵ ve motivasyonunu kaybetmez. Affedici, merhameti sonsuz yaratıcının rahmetinden ümidini kesmeyerek tövbe ve istiğfarla O’na yönelir.

Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 85.

153 en-Nisâ 4/43.

154 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 157; Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl*, 85.

155 el-Mâide 5/90-91.

156 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/334, 10/566; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 209-210; Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl*, 85-86.

157 Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/521-522, 69.

158 el-Beled 90/10.

159 el-İnsân 76/3; el-Kehf 18/29.

160 Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 6/508.

161 Râzî, *el-Mefâtîh*, 17/240-241; Yûnus 10/26.

162 Yûnus 10/27.

163 Kâf 50/16.

164 en-Nisâ 4/1; Kâf 50/18.

165 Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 18/213.

2.3.1. Umud, İstiğfar ve Bağışlanma Vurgusu

İlâhî kitaplar, her durumda kişilerin kendilerini yenilemeleri ve yanlışlardan dönüp temiz sayfalar açmaları için açık kapılar bırakmıştır. Kur'an'da da tövbe ve istiğfarla umutları taze tutarak kişinin kendini yenilemesi ve yeni bir sayfa açması için fırsatlar sunulmuştur. Bu bağlamda haddi aşan ve aşırı giden kullar için Yüce Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu, gerekli şartları sağladığı takdirde bütün günahları affedebileceği ve O'nun rahmetinden ümidin kesilmemesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁶ Günah deryasına dalarak ahlâken çökmüş, zafiyete düşmüş insanların kendilerini bulmaları ve topluma yeniden kazandırılarak erdemli birer kişi olma fırsatlarının var olduğu sürekli olarak kendilerine hatırlatılarak, istiğfar ve kendini yenilemeyi teşvik eden âyetlerle¹⁶⁷ ruhi terbiyelerine imkân tanınmıştır. Ayrıca istiğfar ve Allah'ı hatırlamak, insan psikolojisini tedavi edici özellikler barındırmaktadır.¹⁶⁸

Tövbe kapısının açık olması; kötülöklere bulaşmış ama bundan çıkış arayan birey için kendini yenileme fırsatı, bir umut ve tutunacak bir dal olarak yeniden hayata sarılması ve geleceğe uzanması için bir fırsat olarak son derece önemli bir motivasyon aracıdır. Ne olursa olsun başına gelen, karşılaştığı her türlü durum ve şartta insanların sığınabileceği yüce bir gücün varlığının bilinmesi, insanların kararlar alırken doğru seçimler yapabilmesine yardımcı olur. Bu sayede insan hiçbir zaman ümitsizliğe düşmeyecek, hatalar yapsa bile düzeltme imkânı olduğunu bildiğinden hatasını telafi etmeye yönelik hareket edecektir.

2.3.2. Âhiret İnancının Ahlâkî Gelişime Katkısı

Güdüleyici unsur bakımından otokontrol sağlayan önemli argümanlardan bir tanesi de âhiret inancı ve vurgusudur. Yapılan her türlü olumsuzluğun kişinin yanında kâr kalmayacağı anlayışı ve hesap verme bilinci, ahlâkî olgunlaşmada en önemli etkenlerin başında gelir. Tüm zorlukların birer imtihan olması, insan kötü bir durum içinde olsa dahi sabrettiği takdirde her kötü anının iyi bir karşılık ile geri döneceğinin ona söylenmesi, insanın daha yumuşak bir ahlâka sahip olabilmesine yardım eder. Bu sayede insan; Allah tarafından yasaklanan inkârcı, isyankâr, saldırgan davranışlardan uzak durur. Adaletin tecelli edeceği, iyiliklerin mükâfatlandırılacağı ebedi bir âlemin varlığına inanmak teselli kaynağı ve yaşama sevinci oluşturur. Ahirete iman, âdil kişilik sahibi ve doğruluktan ayrılmayan dürüst, sağlıklı bir topluma zemin hazırlar.¹⁶⁹

Müşrik Câhiliye Arapları, âhirete iman ve tekrar dirilip hesap verme konusunda inkârcı tutum sergilemekteydiler.¹⁷⁰ Yüce Allah, vahiy ve peygamberi yoluyla toplumun ahlâkını düzenlerken ahiret inancını da yeniden şekillendirmiştir.¹⁷¹ Yeniden diriliş, hesap verme, ceza ve mükâfat gibi âhiret inancının Kur'an'da ele alınması; ahlâken mükemmel insan yetiştirme, iyi davranışlar sergilemede önem arz etmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da ahlâkî

166 Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (by.: Dersaadet, t.y.), 3/85; ez-Zümer 39/53.

167 Âl-i İmrân 3/135; en-Nisâ 4/64,106,110; el-Mâide 5/74; el-Enfâl 8/33; et-Tevbe 9/199; Hûd 11/3,52,90. bk. Meryem 19/60; en-Nûr 24/10; Tâhâ 20/82; en-Nasr 110/3.

168 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrül-Hadîs* (İstanbul: çev. Şaban Karataş Düşün Yayıncılık, 2014), 5/497.

169 Muhsin Demirci, *Ku'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 295.

170 el-Vâkıa 56/47-50; el-İsrâ 17/49.

171 Sâlih, *Mebâhis*, 15.

tekâmül bakımından âhiretle ilgili argümanlar, önemli yer teşkil etmektedir. Zira olumlu isteklendirme açısından cennet vurgusu, diğer taraftan olumsuzluklardan uzaklaştırma yönünden ceennem ve azap korkusu,¹⁷² Kur'an'da işlenen ana konular arasında yer almaktadır. Böylece her halükârda kirlenen hayata karşı ümit kapısı açılarak her zaman yeni bir sayfa açma fırsatı canlı tutulmuş, zihinsel eğitim yolu ile bir bakış açısı geliştirilerek ahlâkî bir yaşam modeline zemin hazırlanmıştır. Bu bağlamda Allah'a imandan sonra en etkili unsurun âhiret inancı olduğunu söyleyebiliriz. Zira insan ne kadar ölümden kaçarsa kaçsın mutlaka ölüm onu yakalayacak ve yaptıklarının hesabını verecektir.¹⁷³

Âhirete inanan kişi, yapmış olduğu ya da yapacağı iyi ya da kötü faaliyetlerinin bir kayanın içinde veya göklerin derinliklerinde ya da yerin içinde olsa bile, Yüce Allah'ın onu ortaya çıkararak¹⁷⁴ karşılığını vereceği bilinciyle hareket eder. Ayrıca bu düşünce, insanları yaşadığı zorluklara karşı teselli eder. Âhirete iman hem hukukî hem de ahlâkî yaptırımlara zorlayarak kişinin sorumluluk bilincini arttırarak ahlâkî yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirme çabasıyla hareket etmesini sağlar. Bu inançla hareket eden birey, kötülüklerden kaçınmaya ve hayır işlerine yönelmeye gayret ederek, hem Allah'a hem de insana karşı davranışlarını olumlu biçimde geliştirir. Böylece zikir ve şükür ehli, mütevekkil, sözünde duran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran, hoşgörülü, yardımsever, iffetli, mütevazi ve takvâ sahibi bireylerin oluşmasına zemin hazırlar.¹⁷⁵

Kur'an, getirdiği bakış açısı ile dünya-âhiret dengesini kurarak vizyon belirlemiştir. Muhatabını bu vizyona ulaştırmak için de emirler, yasaklar, ibadetler ve belirlediği ahlâkî ilkeler gibi pek çok unsur kullanmıştır. Âhiret inancı da bu bağlamda mümin ahlâkına yön veren etmenler arasında baskın bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla insanın sadece bu dünyaya odaklanmak yerine öteki dünyanın varlığını da kabul ederek dengede bir hayat yaşamaya çalışması ve hayatını ince bir denge üzerinde inşa etmesine, güzel davranışlar sergilemesine yardım etmektedir. Sonuç itibarıyla Kur'an'ın ahlâk anlayışını temellendiren en önemli unsurlardan bir tanesini âhiret inancı oluşturmaktadır.

2.3.2.1. Cennet Müjdesinin Müminde Etkili Rolü

Kur'an'da cennet tasvirleri Müslümanları motive etme açısından son derece etkilidir. Cennetten kesitler sunularak insanların zihinlerinde canlandırılması, onları yapacakları işlere daha hevesli ve odaklanmış hale getirmektedir. Zira insanın zorluklara ve sıkıntılara daha fazla göğüs germe becerilerini geliştirmek, stresle baş edebilme gücünü arttırır. Cennetle ilgili âyetler, öncelikle iman ve Yüce Allah'ın emirlerini kabul etme üzere yararlı işler yapma ve bunları sürdürme, nefsanî isteklere gem vurma, ahlâkî davranışlar sergileme amacı gütmektedir.¹⁷⁶

Müminler, istedikleri her şeyi bulabilecekleri ve içlerinde devamlı kalacakları cennetle

172 bk. Âl-i İmrân 3/105; en-Nisâ 4/56; el-En'âm 6/70; et-Tevbe 9/34; Yûnus 10/52; er-Ra'd 13/25; el-Enbiyâ 21/29; el-Hac 22/25; Sebe' 34/38; el-Câsiye 45/7-9; el-Mücâdele 58/8; el-Burûc 85/10; el-Beyyine 98/6.

173 el-Cuma 62/8.

174 Lokmân 31/16.

175 Demirci, *Ku'ân'ın Ana Konuları*, 294-295.

176 Derveze, *et-Tefsîr*, 1/75.

müjdelendiği.¹⁷⁷ Gölgelemlerde, eşleriyle birlikte tahtlara kurulmuş; her türlü meyve önlerinde ve her istedikleri yerine getirilmiş, sefa sürmekle meşgul; bundan da önemlisi, sonsuz merhamet sahibi Rablerinin selamına vasıtasız, aracısız muhatap olmaları¹⁷⁸ gibi Kur'an'da onlarca âyette müminlerin kavuşacakları nimetler tasvir edilmiştir. Sadece bu belirli tasvirlerle değil, aynı zamanda insanın arzu ettiği her isteğin müminlere ahiret hayatında kolayca sağlanabileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁹

Âhirette müminlerin kavuşacakları nimet tasvirlerinin müminlerin gözlerinde canlandırılarak onların sâlih amele teşvik edilmesi ve yarışanların bunlar için çaba göstermeleri gerektiği önerisi,¹⁸⁰ inanan kişide etkin bir güdüleme sağlar. Nitekim bir başka âyette¹⁸¹ müttakilerin, altlarından ırmaklar akan ve birbiri üzerine bina edilmiş odalardan söz edilmektedir. Yâni müttaki sâlih müminler, imanlarının karşılığını fazlasıyla alacaklardır.¹⁸² Bu tasvirler müminler için büyük bir motivasyon kaynağıdır. Öyle ki yaşadıkları sıkıntılara karşın cennette mükâfatlandırılacaklarını bilmek, onların hayata ve etrafa karşı ılımlı ve sakin bir ahlâk ile davranmaya sevk ederek mutluluklarını arttırır.

Vâkıa sûresinde Yüce Allah'a yakın olanların (mukarrebûn) hakkın ve erdemın yanında onların (ashâbü'l yemîn) ulaşabilecekleri nimetlerle dolu cennet tasvirleri yer almaktadır.¹⁸³ Bu tasvirlerde ortalama her insanın hayallerini süsleyen, uğruna her şeyi feda edebilecekleri her çeşit nimet bulunmaktadır. En çok istenilen, en çok ihtiyacı olan şeyler insanlara mükâfat olarak sunulmuştur.

Kur'an'da Cennete girmeye davet edilen kişi, huzuru yakalamış mutmain kişi olarak vasıflandırılmıştır.¹⁸⁴ İç huzurunu yakalamış mutmain kişi (nefs-i mutmainne) hem yaratıcı ile hem insanlarla hem de kendi ile barışıktır. Yaşadığı iç çatışmaları sonlandırmış, sıkıntı ve gerilimlerinden kurtulmuştur. Bu da kullukta en üst seviyeye ulaşarak kemale ermek, Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak büyük mutluluğu yakalamak demektir. Bu şekilde Rabbin rızasını kazanan ise, O'nun ikramıyla karşılaşır ve "(İyi) kullarımın arasına gir. Cennete gir"¹⁸⁵ hitabına muhatap olarak da Rabbinden razı olur.¹⁸⁶ Böyle bir sondan ve tükenmez mükâfatlardan¹⁸⁷ haberdar olan her kişi büyük bir motivasyonla yaşamını şekillendirir ve iç barışı yakalar, kendisiyle iyi geçinilen, başkasıyla iyi geçinen, ahlâken gelişmiş bir kişilik sergileyerek Rabbinin huzuruna varır. Zaten Kur'an'ın da hedefi iç huzuru yakalayarak

177 bk. Fussilet 41/30-32; el-Ahkâf 46/13-14; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/467.

178 Mâverdi, *en-Nüket*, 5/26; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî (Mısır: el-Heyetu'l-Âmmetu'l-Mısriyye li'l-Kitâb, t.y.), 3/222. bk. Yâsîn 36/55-58.; Ayrıca Müminlerin Cennette karşılaşacakları mükâfatlarla ilgili bk. Zübeyir Karataş, İslâm Açısından Mahşerde Ödüle Layık Olacakların Özellikleri, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (11) 2021, 298-311.

179 el-Furkân 25/16; Yâsîn 36/55-57; Kâf 50/35. Ayrıca bk. er-Ra'd 13/35; el-Hicr 15/47-48; el-Hac 22/23; Fâtır 35/32-33; Fussilet 41/8; Muhammed 47/15; et-Tûr 52/17-18; el-Vâkıa 56/28-29; el-İnsân 76/18; en-Nebe 78/35. er-Ra'd 13/35

180 Derveze, *et-Tefsîr*, 4/387. bk. el-Mutaffifin 83/ 22-28; Ayrıca bk. ed-Duhân 44/5-57; el-Gâşiye 88/8-16; el-Mürselât 77/41-45.

181 bk. ez-Zümer 39/20; el-Mürselât 77/41-45.

182 Zeki Duman, *Beyânü'l-hak* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 1/264.

183 el-Vâkıa, 56/11-40; Ayrıca bk. el-Fecr 89/18-21,27, et-Tevbe 9/72.

184 el-Fecr 89/27-30.

185 el-Fecr 89/29-30.

186 Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/621-622.

187 el-Kalem 68/3.

(nefs-i mutmainne) dünya ve âhiret saadetine ulaşabilen ahlâkî karaktere sahip bireyler yetiştirmektedir.

2.3.2.2. Cehennem Uyarısı

Kur'an, bir taraftan cennet tasvirleri ile insanları doğru yola davet edip sâlih ameller işlemeye ve ahlâkî tavırlar sergilemeye yöneltirken, diğer taraftan kıyamet sahnelerini¹⁸⁸ dehşetli bir şekilde gözler önüne serip âhirette inkârcı ve kötülük sahibi günahkâr kulların karşılaşacakları cehennem azabını hatırlatarak çirkin amelleri terk etmeye teşvik etmiştir. Bu yönlendirmeler, olumsuz davranışları terk ederek erdemli şahsiyetler ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Yapılan her kötülüğün elbette bir karşılığının olacağı¹⁸⁹ uyarısıyla bu tür inkârcı insanların kötü davranışlarından vazgeçirilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda kötü eylemler yapmaya meyleden yahut kendisini bu kötü eylemleri yapmak zorunda hisseden insanlara karşı bu uyarılar, caydırıcı özelliği görevini üstlenmiştir.

Yüce Allah'ı inkâr edip yüz çeviren kâfirler, O'nun huzuruna döndürülüp hesaba çekilecek ve en büyük azapla cezalandırılacaklardır.¹⁹⁰ Ateşe giren kâfirlerin derileri kavrulup acı duymaz hale gelince tekrar acı duymaları için yenilenen ciltleriyle sürekli tekrar eden bir azapla karşı karşıya kalacaklarının¹⁹¹ haber verilmesi, düşünenler için ibret verici hatırlatmalardır. Günahkârların; derileri yakıp kavuran, alev alev yanan cehennem ateşinden¹⁹² çıkma ve kurtulmaları söz konusu değildir.¹⁹³ Hatta cehennem ateşinden kurtulmak için oğullarını, eşlerini, kardeşlerini, bütün ailesini hatta yeryüzünde kim varsa hepsini fide olarak verip kurtulmak istemelerinin de bir yararı yoktur.¹⁹⁴

Örnek olarak işaret ettiğimiz tasvirler dışında Kur'an'da cehennemden pek çok kesit sunulmaktadır.¹⁹⁵ Bu tasvirler, düşünen ve ibret almak isteyenler için dehşet verici ve gerçekten caydırıcı özellik taşımaktadır. Yüce Allah'a ve âhirete inanan bireyler, mutlaka bunlardan etkilenecek güzel ahlâk sergilemeye ve olumsuz davranışları terk etmeye¹⁹⁶ daha çok özen gösterme eğiliminde olacaktır. Bu uyarı ve ödül tasvirleri insanı ve toplumu doğru bir çizgi içinde tutma, ahlâkî bir yaşam sürme ve nihayet dünyaya gönderilme nedenlerinin¹⁹⁷ gerekliliklerini hakkıyla yerine getirebilme amacını gütmektedir.

188 Abese 80/ 33-36.

189 ez-Zilzâl 99/7-8.

190 el-Gâşiye 88/23-26.

191 en-Nisâ 4/56.

192 el-Meâric 70/15-16

193 el-Bakara 2/39, 81, 217, 257; Âl-i İmrân 3/116; el-A'râf 7/36; el-Ahzâb 33/64-65; el-Beyyine 98/6.

194 el-Meâric 70/11-16; Ayrıca bk. ed-Duhân 44/43-48; el-Vâkıa 56/42-54; el-Gâşiye 88/2-7.

195 ilgili âyetler için bk. et-Tevbe 9/34-35; Hûd 11/20; İbrâhîm 14/50; el-Furkân 25/13; Sâd 38/55-58; ez-Zümer 39/15-16; ed-Duhân 44/47; el-Vâkıa 56/43, el-Hâkka 69/35-37; el Mürselât 77/29-33; en-Nebe 78/23; el-Gâşiye 88/6.

196 es-Sâffât 37/52-57.

197 ez-Zâriyât 51/56.

Sonuç

Kur'an, insanlığı doğru yola ulaştırmayı hedefleyen bir rehber olması hasebiyle insanı ve davranışlarını konu edinmiştir. Ahlâk, herhangi bir baskı olmadan ortaya çıkan, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına neden olan davranışları olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Kur'an, güzel ahlâkî ön plana çıkarılmakta ve insanı diğer varlıklardan ahlâklılığı ile ayırmaktadır. Kur'an kişinin sahip olduğu iyi ve kötü ahlâk üzerinde durmuş ve insanların iç dünyasına girerek her yönüyle mükemmel ahlâken olgun bireyler yetiştirmiştir. Bunu yaparken kendine özgü bir değerler dizisi oluşturarak, yeni bir ahlâk algısı belirlemiştir. Bir taraftan hakkı bâtıldan, iyiyi kötüden ayıracak ilkeler oluşturmuş; diğer taraftan ise kötüyü yermiş, alternatif olarak iyi değerleri ortaya koymuştur. Ayrıca toplumda var olan değerleri Kur'an ahlâkına uygun hale getirmiş ve yeni bir ahlâkî çerçeve oluşturarak bunu da imanla irtibatlandırmıştır. Bu bağlamda birey davranışlarının ahlâkî değer kazanabilmesi ve iyilik olarak kabul görmesi için Yüce Allah'a inanması, O'nun rızasını kazanması ve takvâ sâhibi olması gerektiği üzerinde durmuştur.

Kur'an öğretisinde yer alan İslâmî bilgi ve irfanla kişilere takvâ ve sorumluluk bilinci kazandırılarak, kâmil bireylerden oluşan ahlâken tekâmül etmiş bir topluma ulaşabilmek için getirdiği değerler dizisini içselleştiren, her yönüyle kendini geliştiren örnek bireyler yetiştirme yöntemi öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda Kur'an kültürüne aykırı, tevhid ilkeleriyle çelişen, sosyal dengeyi ve bireyi bozan, fitrattan uzak ve genel ahlâka aykırı nitelikte olan Câhiliye kültür ve ahlâkî tamamen reddedilirken; Câhiliye ahlâkının fitrattan uzaklaşan ve yozlaşan kısımları yenilenerek, Kur'an'la çelişmeyen kısımlar asıl amacına uygun hale getirilerek devam ettirilmiştir.

Kur'an, muhatabı olduğu Câhiliye toplumunun ahlâk anlayışını tadrîcî bir yaklaşımla değiştirerek kendi ahlâkî kriterlerine uygun yeni bir toplum inşa etmiştir. Bu değişim süreci, zaman zaman toplumda mevcut olanları kabul eden bir tutumu benimsemiş, kimi zaman ise keskin kuralları yavaş yavaş topluma benimseten bir seyir izlediği görülmüştür.

Kur'an, ahlâkî gelişimi sağlarken başta peygamberler olmak üzere geçmiş toplumlardan kesitler sunarak kıssalardan ve darb-ı meseller gibi argümanlardan yararlanmış, örnekleme yöntemi kullanan bir strateji ile toplumu eğitmiştir. Kur'an'ın ahlâkî tekâmülde uyguladığı strateji içerisinde, uyarı ve güdüleme argümanının da önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kendini yenileme açısından tövbe ve istiğfar imkânının vurgulanması, diğer bir ifadeyle bağışlanma umudu birey ile yaratıcı arasında irtibatı canlı tutmaktadır. Ayrıca; yeniden dirilme ve hesap verme inancı, yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılıksız kalmayacağına bilinmesi; bireyin davranışlarını sınırlamada ve otokontrolü sağlayarak onun aşırılıklardan kaçınmasında önemli unsur olarak ön plana çıktığı görülmüştür. Çalışmamızda, Kur'an'da cennet tasvirlerinin detaylı yer alması bireyin motivasyonunu artırarak ahlâkî davranışlar sergilemesini sağlamada; ceennem sahnelerinden kesitler sunulması da kötü davranışları terk ederek ahlâkî duruşlar sergilemesinde önemli katkılar sunduğu ortaya konmuştur.

Özet olarak Kur'an, ahlâkî gelişimi hedefleyerek bireyleri eğitmeyi ve topluma kazandırmayı amaçlamaktadır. Mevcut ahlâkî yapıyı şekillendirirken zamanla olgunlaşarak davranış haline getirme sürecini benimsemiştir. Öncelik verdiği ahlâkî değerleri sadece geçmişte değil günümüzde de içselleştirerek, ideal bir toplum oluşturma amacı taşıdığını kanıtlamıştır.

Kaynakça | References

Abdubâki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Kur'an*. İstanbul: Mektebe-tü'l- İslâmiyye, 1982.

Abdulcevad, Halef Muhammed. *Medhal ile't-tefsîr ve 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Beyânî'l-Ara-bî, Kahire, t.y.

Abdurrahman, Taha. *Ahlâk Sorunsalı Batı Modernitesinin Ahlâkî Eleştirisine Bir Katkı*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2021.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *Müsned*. thk. Seyyid Ebu' Mu'atî en-Nûrî. 6 Cilt. Beyrut: Âlimu'l-Kitab, 1998.

Aktaş, Faruk. *Kur'an'da Cehâlet Kavramı*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2001.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2006.

Bedir, Lokman. "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'". *İslam ve Yorum III Din Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)*. ed. Fikret Karaman. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Bezvâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muham-med Abdurrahman el-Mar'aşlı. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, 1418.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Aklının Oluşumu*. çev. İbrâhim Akbaba. İstanbul: İz Yayın-cılık, 1997.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muham-med Tamir. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009.

Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rifât*. thk. İbrâhim Ebyârî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-arabî, 1405.

Çağrıncı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1. İstanbul: TDV Ya-yınları, 1989.

Daryal, Ali Murat. *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Demirci, Muhsin. *Ku'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 17. Basım, 2018.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Derzeve, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-Hadîs*. 7 Cilt. çev. Şaban Karataş. İstanbul: Düşün Yayıcılık, 2014.

Derzeve, Muhammed İzzet. *Kur'ânü'l Mecîd*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslâm Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Duman, Zeki. *Beyânü'l-hak*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Ebyârî, İbrâhim b. İsmail. *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye*. by.: Müessesetü Sicillî'l-Arab, 1405.

Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *Tenvîrü'l-mikbâs (mikyâs) min Tefsîri İbn 'Abbâs*. by.: Daru'l-Fikr, t.y.

Gazzâlî, Muhammed b. Ebû Hâmid. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.

Gölcük, Şerafeddin. *Kur'an ve Mekke*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Hocaoğlu, Mustafa. *Kur'an'da Yolculuk Otuzuncu Cüz'ün Tefsiri*. Konya: Hüner Yayınevi, 2014.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dîn ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.

İbnÂşûr, Muhammed b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990.

İbn Mâce, Ebî Abdillâh Muhammed bin Yezid. *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1975.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l- arab*. Beyrut: Daru Sadr, 1990.

İbn Sa'd, Ebu Abdullâh Muhammed b. Muni'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

İsfehânî, Râgıb. *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2015.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-sahâbe*. Beyrut: Dâru Sa'b, t.y.

Kandemir, Yaşar. *Örneklerle İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1993.

Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın İşığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.

Karataş, Zübeyir. "Fahreddîn er-Râzî ve Seyyid Kutub Özelinde Sosyal Çevrenin Tefsire ve Müfessire Etkisi", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 15/1 (Haziran 2023), 125.

Karataş, Zübeyir. "İslâm Açısından Mahşerde Ödüle Layık Olacakların Özellikleri", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (11) 2021, 298-311.

Kırca, Celal. Mir'ât Haber. "Ahlâk Dindarlığı". Erişim 11 Nisan 2020. <https://www.mirat-haber.com>

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed & İbrâhim el-Berdûnî & Itfiyyîş. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâ'ifu'l-işârât*. thk. İbrâhim Besyûnî. Mısır: el-Heyetu'l- 'Âmmetu'l-Mısriyye li'l-Kitâb, 3. Basım, t.y.

Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuat Abdalbâki. 2 Cilt. Beyrut: Darû İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, 1985.

Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*. çev. Ergun Göze. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, 2003.

Marshall, G.S. Hodgson. *İslâm'ın Serüveni*. çev. Bekir Ersöz. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2020.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsîr-ü'l-Mâverdî)*. ed. Seyyid b. Abdi'l-Maksûd İbn Abdurrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Önkâl, Ahmet. *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyyi, 1420.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. by.: Dersaadet, t.y.

Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, t.y.

Sülün, Murat. *Kur'an Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Sülün, Murat. 41 Temsil ile Kur'an Gerçeği. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. by.: el-Heyetu'l- 'Âmmetu'l-Mısriyye, 1974.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddîn. *Lübâbû'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

Şaraldı, Mustafa Yücel. "Nass-Olgü Diyalektiği Bağlamında Tedrîcîlik ve Tencîm". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 56.

Şevkânî, Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.

Turgut, Ali. *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.

Uludağ, Süleyman. "Amel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. Beyrut: thk. Kemal Besyûnî Zağlûl Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1411.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Arabî, 1407.

Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1376.